

ZÁKLADNÍ TYPY ABNORMNÍCH OSOBNOSTNÍCH STRATEGIÍ

(Podle typologie Theodora Millona, např.:

- An integrative theory of personality and psychopathology. In: Millon, T.: Theories of personality and psychopathology (3rd ed.). New York: Saunders 1983.)

Osobnostní strategie

jsou složité **způsoby instrumentálního chování**, tj. dosahování žádoucích a vyhýbání se nežádoucím výsledkům. Různé typy osobností se liší tím, na které druhy výsledků se přitom zaměřují především (na příznivé, nebo na nepříznivé), od koho je očekávají (od sebe, nebo od druhých) a jakým chováním si zvykli o ně usilovat (pasivně, nebo aktivně).

Kombinacemi převládajících důrazů na kvalitu výsledků (na příznivé oproti nepříznivým), na jejich zdroj (na sebe sama oproti jiným lidem) a na povahu chování užívaného k dosažení takových cílů (na aktivní oproti pasivnímu) lze popsat **osm základních typů** abnormních osobnostních strategií, popřípadě další tři jejich závažnější varianty. Jde o typy již známé a diagnosticky používané; zde jsou jen vyloženy z poněkud jiného pohledu – z hlediska jejich podmíněnosti vývojovými vlohami a sociálním učením.

Hlavním rozlišujícím znakem zde je, zda základní **zdroj motivačního uspokojení** hledá člověk v sobě samém, nebo v druhých. To vede k rozlišení “nezávislých” a “závislých” osobnostních strategií a typů:

Osoby “**závislé**” se naučily, že zážitky pohody, bezpečí, důvěry atd. – tj. prožívání citů spojených s dosažením libosti nebo s vyhnutím se nelibosti – jim nejspíše poskytnou druzí. Takové osoby ve svém chování vykazují silnou potřebu podpory a zájmu zvenčí. Pokud postrádají citovou náklonnost a péči, prožívají výraznou nepohodu, ne-li přímo smutek a úzkost. – Osoby “**nezávislé**” se proti tomu vyznačují spoléháním na sebe. Naučily se, že nejvíce libého a nejméně nelibého se jim dostane, když v tom závisí spíše na sobě, než na druhých. – Závislé i nezávislé osoby jednoznačně dávají přednost hledání

Takto jednoznačnou přednost vůči jednomu z těchto dvou možných zdrojů nevykazují všechny osoby. Další můžeme nazvat osobami “**ambivalentními**”. Ty žijí v nejistotě, kam se obrátit – tj. jsou trvale v konfliktu, zda v docilování žádoucích výsledků spoléhat více na sobě, nebo na druhé. Některé z nich v tom otevřeně kolísají: jednou se obracejí přátelsky a konformně o podporu k druhým, jindy vůči nim zjevně usilují o co největší nezávislost. Jiné ambivalentní osobnosti zjevně projevují závislost a poddajnost, avšak pod tímto konformním chováním jsou skryty silné tužby prosadit svou nezávislost, často spojené s nepřátelskými city a impulsy.

Pak jsou i osoby, které se vyznačují svou omezenou schopností prožívat libost i nelibost a usilovat o normální cíle v tomto ohledu. - Členové ještě další skupiny mají též omezenou schopnost prožívat libé události, vůči nepříjemným prožitkům jsou však naopak zvýšeně citliví. Život pro ně má málo radostí, avšak hodně strastí. – Obě tyto skupiny tedy méně vnímají příjemné události, ač jen jedna z nich je přecitlivělá vůči nepříjemnostem. Jejich strategie společně nazýváme “**odtažitými**” či “**samotářskými**” vzorci prožívání a chování: jejich členové nejsou schopni získávat libé zážitky ani z vlastních zdrojů, ani od druhých, a tak jsou postupně unášeni k sociální izolaci i sebeodcizení.

Další teoreticky vyvozený rozdíl spočívá v tom, že instrumentálně získáváme výsledky, o které nám jde, v zásadě jedním ze **dvou způsobů**: buď aktivně, nebo pasivně..

Popisně lze cílené chování těch, kteří jsou typově “**aktivní**”, charakterizovat jako pohotové, bdělé, vytrvalé, rozhodné a snaživé. Plánují své strategie, hledají a zkoumají alternativy, působí události a překonávají překážky – to vše proto, aby si získali žádoucí a vyhnuli se nežádoucím věcem v životě. I když obsahem svých konkrétních cílů se mohou lišit, mají společné aktivní působení, jsou podnikaví a energicky se snaží ovládat běh událostí ve svém prostředí.

Oproti tomu osoby typově “**pasivní**” se málokdy pouštějí do aktivních pokusů, jak dosáhnout žádaných výsledků. Často vykazují netečnost, nedostatek ambicí a vytrvalosti, podrobování se a postoj rezignace. Málo se snaží ovlivňovat běh událostí a namísto toho spíše vyčkávají, jak o něm okolnosti v jejich prostředí rozhodnou samy.

Vydeme-li z uvedených polarit, můžeme z nich vyvodit třídění, spojující v matici o velikosti 4 x 2 závislé, nezávislé, ambivalentní a odtažené zaměření vůči lidem při hledání žádaných výsledků s rozlišením aktivního a pasivního přístupu k tomu. Získáme tak **osm středně poruchových krajních typů** a můžeme zde umístit i jejich **tři závažnější varianty**. Celkem tedy počítáme s 11 poruchovými osobnostními vzorci, jež lze vztáhnout ke zvoleným teoretickým dimenzím. Tyto vzorce přibližně odpovídají typům poruch osobnosti podle manuálů DSM-III a ICL-10, ač je předčasné představovat si pod nimi již potvrzené diagnostické kategorie.

Dále popíšeme nejprve osm středně poruchových vzorců a pak tři závažnější. V závorce uvádíme jednak jim nejlépe odpovídající současný oficiální název podle ICD-10 a podle DSM-III (pokud se liší), jednak případný další název užívaný autorem typologie T. Millonem.

- 1) **Pasivně-odtažitá** osobnostní strategie ("schizoidní" porucha osobnosti; Millonova "asociální" či "astenická" osobnost) se vyznačuje výraznou pasivitou v sociálních vztazích. Tyto osoby mají jen slabé citové potřeby a prožitky a působí spíš jako pasivní pozorovatelé, kterým příliš nezáleží ani na možných citových "ziscích", ani na citových nárocích vyplývajících z mezilidských vztahů.
 - 2) **Aktivně-odtažitá** osobnostní strategie ("úzkostná" porucha osobnosti; Millonova "vyhýbavá osobnost") se vyznačuje strachem z druhých a nedůvěrou k nim. Tyto osoby jsou neustále na stráži, aby je jejich impulsy a tužby po citové náklonnosti nezavedly k opakování zážitků bolesti a úzkosti, které dříve ve vztazích s lidmi zakoušely. Ochránit se před tím mohou jen tak, že se druhým aktivně vyhnou. Ačkoli touží po vztazích, zjistily, že nejlepší je tyto své city popřít a udržovat si vůči ostatním lidem odstup.
 - 3) **Pasivně-závislá** osobnostní strategie ("závislá" porucha osobnosti; Millonova "submisivní" či "nedostačivá osobnost") se vyznačuje hledáním vztahů, v nichž nachází u druhých cit, bezpečí a vedení. Nedostatek iniciativy a samostatnosti u takové osoby je často důsledkem přehnaného rodičovského ochraňování. Tito lidé tak v dětství zakusili pohodlí pasivní role v mezilidských vztazích, kde si získávají náklonnost a podporu a jsou za to ochotni podrobovat se přáním druhých, aby si tak uchovali jejich přízeň.
 - 4) **Aktivně-závislá** osobnostní strategie ("histriónská porucha osobnosti"; Millonova "družná osobnost") se projevuje nenasytným vyhledáváním podnětů a projevů citu u ostatních. Společenské a rozmarné chování takové osoby jí navenek dává vzezení značné nezávislosti na druhých. Pod tím se však skrývá strach ze samostatnosti a silná potřeba projevů sociálního souhlasu a pozornosti. Neustále musí doplňovat přísun projevů citové náklonnosti, jež vyhledává u kohokoli, s nímž se právě stýká.
 - 5) **Pasivně-nezávislá** osobnostní strategie ("narcistická porucha osobnosti"; Millonova "narcistická osobnost") se vyznačuje výraznou soběstředností a samolibostí. V důsledku raných zkušeností se tyto osoby naučily přeceňovat svou hodnotu. Jejich jistota, že jsou svou hodnotou ostatním nadřazeni, bývá založena na nesprávných předpokladech. Přesto očekávají, že druzí uznají jejich mimořádnost, projevují arogantní sebejistotu a bez rozmyslu či vědomého úmyslu klidně využívají druhých k vlastnímu prospěchu.
 - 6) **Aktivně-nezávislá** osobnostní strategie ("antisociální porucha osobnosti"; Millonova "agresivní osobnost") vyjadřuje naučenou nedůvěru druhým, touhu po samostatnosti a vynahrazení toho, oč tyto osoby, jak cítí, byly v minulosti nespravedlivě zkráceny. Bez rozlišení usilují o moc a mají sklon zavrhnout ostatní. Toto jednání pokládají za spravedlivé, neboť v jejich očích jsou druzí nespolehliví a obojáci. Vlastní samostatnost a nepřátelství vůči ostatním pokládají za jediný prostředek, jak se vyvarovat oklamání a zrad.
 - 7) **Pasivně-ambivalentní** osobnostní strategie ("anankastická porucha osobnosti" nebo "kompulzivní" či "obsesivně-kompulzivní" osobnost; Millonova "konformní osobnost") vyplývá z konfliktu mezi nepřátelstvím vůči druhým a strachu z odmítnutí druhými. Tyto osoby řeší svou ambivalenci nejen tím, že svou averzi vůči druhým vytěsňují, nýbrž navíc i tím, že alespoň navenek projevují přehnanou konformitu a poslušnost. Za touto fasádou "patřičnosti" a sebeovládání se však skrývá hněv a silný vzdor, které tu a tam proniknou obranným pásmem sebeovládání.
 - 8) **Aktivně-ambivalentní** osobnostní strategie ("impulsivní" či "pasivně-agresivní porucha osobnosti"; Millonova "negativistická osobnost") je výsledkem neschopnosti rozřešit podobný konflikt, v jakém žijí pasivně-ambivalentní osoby. U aktivně-ambivalentních však tato ambivalence snadno proniká na úroveň vědomí a zasahuje jim do běžného života. Tyto osoby se dostávají do nekonečných sporů a zklamání, jak kolísají mezi obdobími konformity a podrobování se a obdobími agresivního negativismu. V jejich chování pozorujeme zmatený vzorec výbuchů hněvu a tvrdošijnosti střídaných prožitky viny a zahanbení.
- Na úrovni již **závažné poruchy osobnosti** lze rozlišit tři další typy osobnostních strategií. Od osmi předchozích se liší v několika ohledech, především **výraznějšími nedostatky ve vycházení s lidmi** a občasnými (i když přechodnými) **psychotickými epizodami**. Tyto osoby jsou psychicky dezintegrovanější a neúspěšnější než jejich mírněji postižené protějšky a jeví se mnohem zranitelnější nároky a zátěžemi běžného života. Stručně přehlédneme jejich hlavní znaky a podobnosti s poruchami osobnosti podle DSM-III a ICL-10.
- 9) **"Hraniční porucha osobnosti"** (Millonova "cykloidní osobnost") je vážně dysfunkční strategií závislou nebo ambivalentní. Tyto osoby prožívají intenzivní endogenní výkyvy nálad. Střídají se u nich období sklíčenosti a netečnosti s krátkými obdobími hněvu, úzkosti, nebo euforie. Mnohé z nich sdělují vracející se myšlenky na sebepoškození nebo sebevraždu, projevují přehnanou starost o své citové přijetí, mají nesnáze s prožíváním jasné identity a vykazují kognitivně-afektivní ambivalenci, která je patrná v současně prožívaných citech zlosti, lásky a viny vůči druhým.
 - 10) **"Paranoidní porucha osobnosti"** (shodně u Millona) představuje dysfunkční nezávislou osobnostní strategii. U těchto osob pozorujeme bdělou nedůvěru vůči druhým a popudlivé bránění se proti anticipované kritice a klamání. Jsou netykavě dráždivé a mají sklon rychle vyvolávat podráždění a hněv u druhých. Často projevují strach o svou nezávislost, což je vede k intenzivní obraně proti ovlivňování a ovládání zvenčí.
 - 11) **"Schizotypní porucha osobnosti"** (Millonova "schizoidní osobnost") vykazuje takové způsoby chování a prožívání, které svědčí o nedostatečně integrované, dysfunkční osobnostní strategii. Tyto osoby dávají přednost samotářské izolaci s co nejméně osobními vazbami a závazky. V jejich chování jsou patrné tak zvláštní projevy, že druzí je často vnímají jako podivíny. Podle toho, zda jde o vzorec pasivní, nebo aktivní, vyskytuje se buď úzkostná ostražitost a přecitlivělost, nebo citová oploštělost a chudost.